

Một số phương pháp dịch các thuật ngữ thủy sản trong tiếng Anh và tiếng Việt

Nguyễn Đức Tú*

*Khoa Ngoại ngữ, Trường Đại học Hạ Long

Received: 02/7/2023; Accepted: 9/7/2023; Published: 17/7/2023

Abstract: This article is about factors of fishery translation from English to Vietnamese and also provided some methods to aid translators to apply for translating from English fishery terms to Vietnamese ones and translators can attain these ways to improve their fishery translation.

Keywords: Fishery, translation, English fishery, methods of translation etc.

1. Đặt vấn đề

Dịch thuật ngữ là quá trình chuyển ngữ các đơn vị từ vựng chuyên ngành hay các từ, ngữ chuyên ngành từ ngôn ngữ nguồn (tiếng Anh) sang ngôn ngữ đích (tiếng Việt). Dịch thuật ngữ có nhiều điểm khác biệt so với dịch văn bản đặc biệt là văn bản văn học, bởi lẽ dịch thuật ngữ là tìm sự tương đương về khái niệm khoa học. Do đó, tương đương trong dịch thuật ngữ đòi hỏi sự chính xác.

Để có thể dịch nghĩa một thuật ngữ một cách chính xác, ngoài tri thức về ngôn ngữ gốc và ngôn ngữ đích, người dịch còn cần có kiến thức vững chắc về chuyên môn bởi các thuật ngữ chuyên ngành thường gắn với hệ thống khái niệm của chuyên ngành đó. Nếu không có kiến thức chuyên ngành, người dịch khó có thể chuyển tải chính xác một thuật ngữ ở ngôn ngữ gốc sang ngôn ngữ đích mà vẫn đảm bảo được các yêu cầu của thuật ngữ như tính chính xác, tính ngắn gọn, tính hệ thống,...

Bên cạnh đó, người dịch cần nắm rõ những đặc điểm về tương đương trong dịch thuật như tương đương về nội dung và hình thức, tương đương về nghĩa và ngữ pháp cũng như tương đương về nghĩa.

2. Nội dung nghiên cứu

2.1. Một số tương đương và nguyên lý trong dịch thuật

2.1.1. Một số tương đương trong dịch thuật

a. Khi đề cập đến vấn đề tương đương trong dịch thuật ngữ, Vương Thị Thu Minh (2005) đã đưa ra 3 loại tương đương sau:

(1). *Tương đương cả về nội dung và hình thức* (ngữ âm, ngữ pháp): đây là những trường hợp thuật ngữ có hình thức nguyên dạng và phiên âm.

(2). *Tương đương về nghĩa và ngữ pháp*: đây những trường hợp thuật ngữ sao phỏng cấu tạo từ.

(3). *Tương đương về nghĩa*: đây là các trường hợp thuật ngữ sao phỏng ngữ nghĩa (dịch nghĩa) [61, tr.168].

b. Đi sâu vào tương đương dịch thuật ngữ, Hà Quang Năng đã chỉ ra mức độ tương đương có thể xảy ra trong thực tế như sau:

(1). *Tương đương 1//1*: một thuật ngữ gốc chỉ có duy nhất một thuật ngữ dịch tương đương.

(2). *Tương đương 1// >1*: tương đương này xảy ra khi có một thuật ngữ gốc nhưng có nhiều hơn một thuật ngữ dịch tương đương.

(3). *Tương đương >1 // 1*: tức là trong ngôn ngữ gốc có nhiều thuật ngữ chỉ một khái niệm khoa học, nhưng có một thuật ngữ dịch tương đương.

(4). *Tương đương >1 // >1*: tức là trong ngôn ngữ gốc lẫn ngôn ngữ dùng để dịch thuật ngữ đều có nhiều đơn vị từ vựng cùng để chỉ một khái niệm [63, tr.19-23].

2.1.2. Một số nguyên lý trong dịch thuật

Ngoài ra người dịch cũng cần nắm rõ một số nguyên lý trong dịch thuật như nguyên lý tái tổ hợp ngữ vị và nguyên lý tương đương về chức năng.

Theo Lưu Trọng Tuấn, có hai nguyên lý cơ bản trong dịch thuật ngữ, gồm:

- *Nguyên lý tái tổ hợp nghĩa vị*: Đây là nguyên lý cơ bản trong chuyển dịch thuật ngữ. Cụ thể đó là quá trình tái tổ hợp lại các mặt nghĩa vị của thuật ngữ cần chuyển dịch và thể hiện thành dạng tương đồng nhất ở ngôn ngữ đích. Nếu các mặt nghĩa vị tái tổ hợp chặt (hay tất cả các nghĩa vị đều giao nhau) thì thuật ngữ sẽ được chuyển thành từ đơn. Ví dụ: *fish* → cá, *eel* → cá chạch,... Nếu các mặt nghĩa vị tái tổ hợp lỏng (có ít nhất hai nghĩa vị không giao nhau) thì thuật ngữ sẽ được chuyển ngữ thành từ ghép hay ngữ ở ngôn ngữ đích. *catfish* → cá da trơn (*tái tổ hợp chặt*);, *zig-zag eel* → cá chạch bông (*tái tổ hợp lỏng*),..

- *Nguyên lý tương đương về chức năng*: Tương đương chức năng giữa thuật ngữ nguồn và thuật ngữ đích thường không thể đạt được bằng cách chuyển dịch từng từ các thuật ngữ mà thường có được do

sự chuyển dịch về mặt nội dung thuật ngữ. Có 4 cấp độ tương đương: 1) Tương đương hoàn toàn (ví dụ *Yellow striped trevally*, trong đó *trevally*: cá, *yellow striped*: chỉ vàng- được dịch là *cá chỉ vàng*); 2) Tương đương một phần (ví dụ thuật ngữ *Walking catfish* và thuật ngữ tương đương trong tiếng Việt *cá trê trắng* chỉ giao nhau về nghĩa ở thành tố *catfish* nghĩa là *cá trê*); 3) Quan hệ thượng danh (hypernym - hạ danh - (hyponym) giữa thuật ngữ ở ngôn ngữ nguồn và ngôn ngữ đích (thuật ngữ ở ngôn ngữ nguồn là hạ danh ứng với thuật ngữ ở ngôn ngữ đích là thượng danh hay ngược lại). Ví dụ, trong tiếng Việt từ *cá* là thượng danh của *cá mè*, *cá chép*... ; trong tiếng Anh chẳng hạn như *eel* mang nghĩa tổng thể (thượng danh), các hạ danh như *rice eel*, *swamp eel*...; 4) Không tương đương, ví dụ thuật ngữ *waterman* - người nước nếu dịch sát nghĩa, nhưng thuật ngữ tiếng Việt tương ứng là *người chèo thuyền*.)

Tuy nhiên nhiều trường hợp không nằm trong 4 trường hợp tương đương trên, nghĩa là không thể tìm được thuật ngữ đích để chuyển dịch theo một trong bốn cấp độ trên. Trong trường hợp này người dịch có thể áp dụng gợi ý mà Jacobson đưa ra là dùng từ mượn hay mượn dịch, tạo từ mới, chuyển nghĩa hay dùng cách nói vòng.

2.2. Một số phương pháp dịch thuật cơ bản

Dựa trên nguyên lý trong dịch thuật ngữ, các nhà nghiên cứu về dịch thuật đề ra các phương pháp dịch thuật ngữ phổ biến sau:

- *Vay mượn*: Là phương thức mượn trực tiếp từ ngữ trong ngôn ngữ nguồn để đưa vào ngôn ngữ đích khi ngôn ngữ đích không có thuật ngữ tương ứng. Các thuật ngữ vay mượn có thể được giữ nguyên dạng hoặc phiên âm.

- *Sao phỏng*: Cũng là vay mượn song ở đây không phải mượn nguyên cả thuật ngữ mà chỉ mượn nghĩa của các thành tố của thuật ngữ, trong đó mỗi thành tố của thuật ngữ gốc sẽ được dịch sang thành tố tương đương trong ngôn ngữ đích. Chất liệu ngôn ngữ và trật tự từ được sử dụng ở đây là của ngôn ngữ đích.

- *Dịch nguyên văn hay dịch sát nghĩa*: Phương thức dịch nguyên văn các thuật ngữ ở ngôn ngữ nguồn sang ngôn ngữ đích bằng một đơn vị tương ứng với một cú pháp đồng dạng hoặc gần như đồng dạng. Phương thức dịch này sẽ tạo ra sự tương đồng về khái niệm của cái được biểu đạt, cụ thể là sự tương ứng 1 thuật ngữ gốc với 1 thuật ngữ đích (ví dụ *crab* - *cua*), 1 thuật ngữ gốc với nhiều thuật ngữ đích (ví dụ *scad* - *cá mực*, *cá thuôn*), nhiều thuật ngữ gốc và nhiều thuật ngữ đích (ví dụ *silver sillago*, *silver whiting fish*

- *cá đục bạc*, *cá đục trắng*). Phương thức dịch này đặc biệt phù hợp với các trường hợp tổ hợp nghĩa vị tương đương với tổ hợp nghĩa các thành tố.

Đôi khi dịch sát nghĩa và sao phỏng là trùng nhau (ví dụ *blow fish* - *cá nóc*). Tuy nhiên, dịch sát nghĩa linh hoạt hơn sao phỏng bởi lẽ dịch sát nghĩa chú trọng đến quan hệ ngữ nghĩa giữa các thành tố trong khi sao phỏng lại chú trọng đến hình thức cú pháp nhiều hơn.

- *Dịch chuyển loại*: Phương thức dịch này được sử dụng khi có sự thay đổi về cấu tạo ngữ pháp của thuật ngữ khi chuyển dịch từ ngôn ngữ nguồn sang ngôn ngữ đích, khi đó thuật ngữ gốc là từ đơn khi chuyển dịch sang thuật ngữ đích chuyển thành từ ghép, và ngược lại; hoặc thuật ngữ nguồn là động từ được chuyển dịch thành danh từ và ngược lại, v.v. Ví dụ: *fish* - *cá* (từ đơn -> từ đơn); *catfish* - *cá nheo* (từ đơn -> từ ghép),...

- *Dịch thoát nghĩa (adaptation)*: Phương pháp dịch này được áp dụng khi không thể dựa vào nghĩa của các thành tố trong thuật ngữ gốc để chuyển dịch mà phải dựa vào tổ hợp các nghĩa vị để đi tìm thuật ngữ tương đương ở ngôn ngữ đích.

Chẳng hạn: *Angelfish* có nghĩa là *cá nhám dẹt*.

Nói chung, tùy từng hệ thuật ngữ, các phương pháp dịch trên sẽ được sử dụng linh hoạt để chuyển dịch các thuật ngữ từ ngôn ngữ nguồn sang ngôn ngữ đích một cách phù hợp.

2.3. Một số kiểu tương đương thuật ngữ thủy sản tiếng Anh và tiếng Việt

Qua điều tra khảo sát và thống kê đã cho thấy, thuật ngữ thủy sản tiếng Anh khi chuyển dịch sang tiếng Việt có các kiểu tương đương chính sau:

a1. Tương đương từ // từ

Là tương đương giữa một TNTS tiếng Anh có hình thức là từ khi chuyển dịch sang tiếng Việt cũng có một TNTS tiếng Việt tương đương là từ. Kết quả khảo sát cho thấy, TNTS tiếng Anh có tương đương từ - từ chiếm 7,3% (76 thuật ngữ). Ví dụ trong bảng dưới đây:

Bảng 2.1. Tương đương từ- từ

- <i>Fish</i> :	Cá	- <i>Ark</i> :	Sò
- <i>Crab</i> :	Cua	- <i>Snail</i> :	Ốc
- <i>Shrimp</i> :	Tôm	- <i>Shark</i> :	Cá mập
- <i>Squid</i> :	Mực	- <i>Abalone</i> :	Bào ngư
- <i>Cockle</i> :	Sò	- <i>Octopus</i> :	Bạch tuộc

a2. Tương đương từ // ngữ

Đây là kiểu tương đương trong đó một TNTS tiếng Anh có hình thức là từ khi chuyển dịch sang

tiếng Việt có một TNTS tiếng Việt tương đương là ngữ. Kết quả khảo sát ngữ liệu cho thấy, có 65 TNTS dịch sang tiếng Việt là ngữ, chiếm 6,3% tổng số các thuật ngữ được khảo sát. Ví dụ trong bảng dưới đây:

Bảng 2.2. Tương đương từ- ngữ

- <i>Plaice</i> :	Cá bon sao	- <i>Manodonta</i> :	Trai nước ngọt
- <i>Bleak</i> :	Cá mương châu Âu	- <i>Geoduck</i> :	Ốc vòi voi
- <i>Halibu</i> :	Cá bon lưỡi ngựa	- <i>Piscatrix</i> :	Cá mặt quỷ
- <i>Pompano</i> :	Cá chim vây vàng	- <i>Megamouth</i> :	Cá mập miệng to
- <i>Squid</i> :	Mực nang da hổ	- <i>Lanternfish</i> :	Cá đèn lồng

a3. Tương đương ngữ // từ

Đây là kiểu tương đương trong đó một TNTS tiếng Anh là ngữ khi chuyển dịch sang tiếng Việt có một TNTS tiếng Việt tương đương là từ. Kết quả khảo sát ngữ liệu cho thấy, trong tổng số 1035 TNTS tiếng Anh có 133 thuật ngữ mang kiểu tương đương này, chiếm 12,9%. Ví dụ trong bảng dưới đây:

Bảng 2.3. Tương đương ngữ- từ

- <i>Swamp eel</i> :	Lươn	- <i>Asian redtail catfish</i> :	Cá lăng
- <i>Mantis shrimp</i> :	Tôm tít	- <i>Red swimming crab</i> :	Ghe đỏ
- <i>Yellow shrimp</i> :	Tôm nghệ	- <i>Longphin silver biddy</i> :	Cá bạc
- <i>Bigfin reef squid</i> :	Mực lá	- <i>Long fatty finned inustus</i> :	Cá chột
- <i>Chinese mitten crab</i> :	Cua lông	- <i>Indo-Pacific swamp crab</i> :	Cua xanh

a4. Tương đương giữa một TNTS tiếng Anh

Đây là tương đương giữa một TNTS tiếng Anh có hình thức là ngữ khi chuyển dịch sang tiếng Việt cũng có một TNTS tiếng Việt tương đương là ngữ. Kết quả khảo sát ngữ liệu cho thấy, số lượng TNTS tiếng Anh mang tương đương này có 761 thuật ngữ, chiếm tỉ lệ cao nhất so với các kiểu tương đương khác xét theo đơn vị cấu tạo với 73,5%. Ví dụ bảng sau:

Bảng 2.4. Tương đương ngữ - ngữ

- <i>Brown marble grouper</i> :	Cá song hoa nâu	- <i>Long spine seabrimp</i> :	Cá bánh đường
---------------------------------	-----------------	--------------------------------	---------------

- <i>Giant mottled eel</i> :	Cá trình cằm thạch	- <i>Yellow strip travally</i> :	Cá chỉ vàng
- <i>Chinese spiny lobster</i> :	Tôm hùm sò	- <i>Slate pencil urchin</i> :	Cầu gai đá
- <i>White soled fish</i> :	Hải sâm mít hoa	- <i>Red frog crab</i> :	Cua hoàng đế
- <i>Common climbing perch</i> :	Cá rô đồng	- <i>Indo-pacific spanish mackerel</i> :	Cá thu chám

3. Kết luận

Trên đây là một số phương pháp dịch thuật ngữ cơ bản thuật ngữ thủy sản từ tiếng Anh sang tiếng Việt. Trước khi dịch một tài liệu nào đó đặc biệt thuật ngữ thủy sản từ tiếng Anh sang tiếng Việt, người dịch cần có thời gian đọc tài liệu cẩn thận, đánh dấu các đoạn khó dịch hoặc chưa hiểu rõ nghĩa. Lưu ý rằng một từ hay cụm từ có thể có nhiều nghĩa và cách diễn đạt khác nhau, khi dịch hãy cố gắng hướng tới ý nghĩa mà tác giả đang đề cập thì mới có thể dịch chính xác chúng sang tiếng Anh được. Trong quá trình dịch, để diễn đạt được chính xác ý nghĩa đoạn dịch từ tiếng Việt sang tiếng Anh hoặc ngược lại, người dịch có thể sử dụng xác cụm từ tiếng Anh hay tiếng Việt đồng nghĩa, tương đương dịch các cụm từ, thành ngữ cho chuẩn xác. Tuyệt đối tránh việc dịch hoàn toàn theo nghĩa đen (hoặc word by word), vì như vậy người học có thể dịch sai không đảm bảo chính xác ý tưởng của tác giả. Đặc biệt để hiểu ý nghĩa tài liệu, người học cần phải hiểu nghĩa theo từng câu, từng đoạn chứ không phải theo từng từ.

Tài liệu tham khảo

1. Vương Thu Minh (2005), *Khảo sát thuật ngữ y học tiếng Anh và cách phiên chuyển sang tiếng Việt*, Luận án Tiến sĩ Ngữ văn, Đại học KHXH & NV, ĐHQG Hà Nội.
2. Hà Quang Năng (2009), “*Đặc điểm của thuật ngữ tiếng Việt*”, Từ điển học & Bách khoa thư, kì 1, số 2.
3. Hà Quang Năng (2009), *Sự phát triển của từ vựng tiếng Việt nửa sau thế kỷ XX*, NXB KHXH, Hà Nội.
4. Nguyễn Đức Tú (2022), *Đặc điểm của thuật ngữ thủy sản tiếng Anh và các tương đương trong tiếng Việt*, Luận án Tiến sĩ Ngôn ngữ học, Học viện KHXH, Viện Hàn lâm KHXH Việt Nam